

Илина Јакимовска (Македонија)

БЛАГОРОДНИ ТЕРЕНЦИ: ЗА НУСПОЈАВИТЕ НА ЕДЕН МЕТОД

Апстракт: Текстот е авторефлексивно согледување на потенцијалните нуспојави од некритичкото користење на теренскиот метод во етнолошките истражувања. Несистематското регистрирање и обработка на материјалите, нивното третирање како приватна сопственост од страна на поединци, „филтрирањето“, односно издвојувањето само на оние теренски податоци што одат во прилог на поставените хипотези, и теренската работа што постојано се изведува во нам познати социјални околности се можните пречки за продуктивна примена на овој метод. Статијата е истовремено и заложба за подлабоко занимавање со теориските алатки што ни стојат на располагање за анализа на теренскиот материјал.

Клучни зборови: етнологија, теренска работа, теорија, Македонија, регион, Малиновски, авторефлексивност.

Во зборникот текстови „Етнологија на блиското – поетика и политика на современите теренски истражувања“, Иван Лоцица зборува за поларизацијата теорија : пракса во контекст на хрватската фолклористика и етнологија, при што теренската работа имплицитно се подведува под втората категорија: „Теоријата и праксата/теренот се поларно спротивставени; теоријата е духовниот (апстрактен) пол, а теренот материјалниот (конкретен пол)“ (Lozica 2006: 253), вели тој, коментирајќи го историскиот развој и современата ситуација на етнологијата во неговата средина. Развојот на македонската етнологија, поради низа историски, политички и други околности, тешко може да се споредува со оној на соседните и регионалните етнологии, кои, поради подолгата традиција и различниот третман на оваа дисциплина на нивната територија, можат со поголема систематичност да детектираат фази и методолошки „школи“ што ја одредиле нејзината еволуција. Разлика помеѓу „теренци“ и „теоретичари“ во Македонија речиси и нема, бидејќи дури и оние трудови што имаат строга теориска рамка, а не се состојат само од голо раскажување на собраниот материјал, сепак најчесто го содржат теренското истражување како емпириска основа за нивните анализи. Но, и покрај тоа, во контекст на македонската етнологија можат да се постават неколку актуелни прашања поврзани со теренската работа:

- Дали професионалниот профил на македонскиот етнолог бил и дали сè уште е поврзуван со оној на патник намерник, кој, натоварен со диктафони, камера и нотеси, на магаре стигнува до непристапни села и го регистрира „егзотичниот“ етнографски материјал што е осуден на исчезнување?
- Дали во современата македонска етнологија може да „помине“, како професионално издржан, труд што воопшто не содржи теренски референци? Од друга страна, колку теренски материјал е *доволен* за некое истражување?
- Чиј е теренскиот материјал што сме го собрале? Колку е тој „изворен“?
- Каде е нашиот „терен“ во современи услови? Колку виртуелниот терен е стварен, а колку стварниот може да биде неодреден, флуиден?
- Кои се методолошките предизвици на современата македонска етнологија?

Личната подготвеност за теренска работа, во контекст на македонската, но и на регионалната етнологија, долго време се сметала за суштински дел од образованието и занаетот на еден етнолог. Студентите по етнологија и денес се обучуваат како да структурираат прашалник, да „бараат информатори“, да им пристапуваат на соговорниците, да го водат разговорот и да ги транскрибираат добиените материјали. Наставната програма на Институтот за етнологија и антропологија вклучува обврзен предмет *Теренска етнологија*, кој се изучува во секоја од четирите години додипломски студии и подразбира колективен престој и работа на терен, што вообичаено се организира еднаш годишно, во мај. Студентите се навикнуваат сопствениот професионален идентитет да го врзуваат за сликата на етнолог што е физички присутен во средината што ја истражува, и кој е притоа приспособлив, емпатичен и близок со „народот“. Таквиот самоизграден имиџ од академската се прелева во пошироката општествена средина, па оние надвор од еснафот го сметаат престојот на *терен* (место физички оддалечено од канцеларијата и домот) на еден етнолог за карактеристичен за неговата професија исто онолку колку што се смета за „нормална“, но и обврзна, лабораториската работа на еден хемичар или биолог.

Ваквиот стереотип за „благородниот антрополог“ (пандан на стереотипот за истражуваниот благороден дивјак), кој не само што има обврска туку и гори од желба да престојува на терен, во текот на историјата на дисциплината е често намерно или ненамерно деконструиран. Постхумно објавените теренски дневници на Малиновски, односно расистичките и етноцентристичките ставови на нивниот автор кон истражуваните „субјекти“ содржани во нив,

своевременно предизвикале скандал во антрополошката наука. Додека едни се обидуваа да се оградат од „говорот на омраза“ на Малиновски, тврдејќи дека се работи за исклучок (читај: изрод) од антрополошкиот еснаф што страда од различни психијатриски дијагнози (од опседнатост со секс до хипохондрија), други во неговите дневнички записи виделе потреба за свесна катарза од чувствата што тој, како „нормален“ член на европското белечко семејство, не можел целосно да ги потисне (L. K. Hsu 1979: 530). Обидувајќи се тие да не влијаат врз неговата етнографија, тој користи друг, интимен дискурс за да ги изрази и каналзира. Аналитичарите на неговите дневници избројале дури 69 места каде што тој изразува различни степени на аверзија кон локалното население, од иритација до лутина и омраза (L. K. Hsu 1979: 518). На едно место тој се залага дури и за нивно уништување: „На моменти бев гневен кон нив, особено затоа што, откако ќе им ги дадев следувањата тутун, тие си заминуваа. Во целина моите чувства кон домородците клонат кон тоа дека *сите тие треба да бидат истребени*“ (Malinowski 1967: 69, курзивот во оригинал).

По вакви изјави, на човек просто му е чудно зошто Малиновски се мачел да прави нешто што очигледно длабоко го мразел, да биде на непознат терен, помеѓу дивјаци. Објаснувањето го дава самиот – размислувајќи во еден миг за смислата на неговата теренска работа, тој вели: „Гледам на животот на домородците како на нешто целосно неинтересно и без никакво значење, исто онолку далечно за мене колку и животот на едно куче. Но додека шетавам, размислувавам зошто сум воопшто тука. За потребата да се соберат документи. Имам генерална идеја за нивниот живот и некакво познавање на нивниот јазик, па само уште да успеам да го 'документирам' сето тоа, би имал скапоцен материјал“ (Malinowski 1967: 167). Потребата да се регистрира и документира, нешто да се *докаже* врз основа на теренскиот материјал – токму тоа ги мотивира етнологите и антрополозите да патуваат и да престојуваат на терен, дури и тогаш кога не им е до тоа. „Мразам патувања и истражувачи“, вели уште еден класик на антропологијата, Клод Леви-Строс, на почетокот на неговите *Тажни тропи* (Levy-Strauss 1992: 15). Да не ни го кажеше тоа самиот, веројатно никогаш немаше да претпоставиме како се чувствувал човекот што целиот свој живот токму тоа и го правел – патувал, истражувал и долго престојувал на терен.

Кога се работи за постари автори, ваквата отвореност за многумина е контроверзна и скандалозна, симптом на етноцентризам и расизам на раната антропологија. Но, во современата антропологија авторефлексивноста на истражувачот – опишувањето на неговите физички сензации и внатрешни чувства за време на престојот на терен, дури и кога тие се израз на резервираност и одбивност кон истражуваниот контекст – се смета за „нормален“, па дури и обврзен дел

од неговата работа, коректив на етнографската нарација, која на овој начин добива во „човечност“ и автентичност. Еден од посвежите примери на кои наидов, а кој се однесува на доживувањата на странски антрополог токму на теренот на Македонија, е книгата на Илка Тисен, *Чекајќи ја Македонија: идентитет во свет кој се менува*. Повеќе пати во текот на книгата таа ги опишува чувствата што ѝ ги предизвикале различните ситуации во кои доаѓала со нејзините соговорници, од оние на емпатија и пријателство до такви што за неа не биле воопшто пријатни: „Додека живеам во Скопје, на посета ми доаѓаат машки пријатели, но не за да пиеме кафе или за да разговараме како што си мислев, ами за да изберат различни порнографски филмови кои се прикажуваат. Тие не разбираат зошто бев вознемирена, со оглед на нивното поимање дека за мене како човек од Германија е нормална работа да гледа порно. Второ, јас бев нивна пријателка, но не бев спремна да ја споделивам со нив сопствената слобода на живеење и мојата телевизија, кога тие сигурно не можеа да гледаат такви филмови со нивните родители и помали сестри дома“ (Тисен 2010: 181). Ова соочување со сопствената непријатност понатаму ѝ служи како основа за коментирање на врската помеѓу потрошувачката и идентитетот на младите Македонци, кои себеси сакаат да се докажат како модерни и либерални, особено во очите на жената истражувач од Западот каде што самите сакаат да припаѓаат. Ваквите и слични авторефлексивни забелешки што се однесуваат на искуства на теренот ни оддалеку не се поплатна илустрација или фуснота кон антрополошкиот текст – исто како и етнографските анегдоти, и тие стануваат фактички (и живописни) потврди на некакво тврдење, нешто што вообичаено го подразбираме или го доживуваме, дури и во отсуство на таква намера на авторот, како „доказ“.

Третирањето или читањето на теренскиот материјал како недвосмислен документ/доказ е потенцијална опасност на која не се имуни ни некои од поискусните истражувачи. Притоа, таа демне најмалку од две страни – доколку хипотезите се поставени однапред, интервјуата да се водат на начин што нив ќе ги потврди, и/или од собраниот материјал да се издвои само она што ни оди во прилог, маргинализирајќи ги или целосно прескокнувајќи ги контрадикторните случаи. Ваквата постапка на свесна/несвесна манипулација со „фактите“ секако не е карактеристика само на етнологијата наука туку и на науката воопшто. Сепак, самосвеста на етнологот дека тука *навистина* постои потенцијална опасност, дека непосредното не значи и непосредувано, и неговиот критички однос кон сите применети методи, *особено* кон теренскиот кој е *differentia specifica* на неговата професија, е нешто што би требало да се развива уште во текот на студиите и да се негува како дел од професионалната практика. Во спротивен случај стручните

текстови се осудени да бидат или просто раскажување на она што сме го чуле на терен (во вид на некаков патопис), или да бидат сосема ослободени од личен став на истражувачот, кој всушност ги промовира ставовите на неговите соговорници, без да ги вклопи притоа во теориска рамка, да ги протолкува, коментира и да ги објасни. Заслепен од „автентичноста“ на собраните материјали и заморен од теренската рутина, истражувачот понекогаш нема сила да им се спротивстави.

Но, чиј е всушност материјалот што сме го собрале? Неговото третирање како „приватна сопственост“ на собирачот, и односот кон ваквата појава на другите истражувачи, е значајно етичко и професионално прашање. Честопати во стручните текстови, дисертациите и монографиите, при цитирање на исказ на информатор, во фуснота се среќава изразот „сопствени теренски материјали“, кој сака да укаже на фактот дека нивниот автор самиот/самата го вршел/вршела интервјуто за кое станува збор. Ваквата формулација, иако на прв поглед изгледа „нормално“, сепак имплицира некаква „сопственост“ над материјалот. Тоа е секако „наш“ материјал, во смисла на тоа дека ние сме го извеле процесот на негово регистрирање и притоа на овој или на оној начин сме влијаеле врз неговата содржина и одвивање, но тоа никако не подразбира наше авторско право врз него – дека ние сме и единствените што можат да го користат. Иако никој отворено не зборува за тоа, на користењето „туѓи“ теренски материјали за одредено истражување, при отсуство на личен теренски ангажман, не се гледа со одобрување, дури и ако имињата на оние што го собрале материјалот се коректно наведени. При изработката на мојата докторска дисертација „Телото во македонската народна култура“ (Јакимовска 2009) вклучив материјали на помлади и повозрасни колеги, кои дотогаш или воопшто не беа објавени или пак не беа обработени во контекст на оваа тема. Иако никој не ми имаше замерено за оваа постапка, јас сепак чувствував (морална/професионална) обврска не само да ги наведам имињата на оние чиј материјал го користев (што е сосема нормално) туку и да се „оправдам“, велејќи дека се работи за ново „читање“ на материјалите. Освен тоа, иако за тоа немаше реална потреба со оглед на огромното количество расположлив материјал, и самата појдов на терен за да не ми биде припишана мрзливост или нестручност во оваа смисла. Во контекст на забелешката на Лозица, никој не сака да биде сметан исклучиво за теоретичар, или исклучиво за „практичар“ (читај: теренец). Првото стереотипно подразбира занимавање со „повисоки“, апстрактни теми од удобната атмосфера на топлиот дом, а второто – акање по патишта, спиење во шатор или во селски куќи, често непријатен контакт со материјалното – валканото, студеното и неудобното. Дихотомијата теорија (апстрактно) : пракса (терен, материјално) за која зборува Лозица така добива и нови димензии – теоретичарот е бестелесен, чист ум,

додека теренецот е речиси физички работник, постојано опремен со шише вода, ветровка и чевли за долго одење. Како и секоја дихотомија, и оваа е карикатурално натегната. Па сепак, на терен веднаш се познаваат оние на кои тој не им „лежи“. Дури и оние колеги што во принцип сакаат да одат на терен раскажуваат за „гранични ситуации“ во кои никако не можеле да ги прифатат теренските предизвици. За една наша професорка, на пример, таква ситуација имало кога во некое село ѝ понудиле да касне млечник од тепсија од која јаделе сите присутни, а притоа повеќето од нив на устата имале афти. Дури и „најблагородниот“ етнолог во тој момент станува неблагодарен.

Македонскиот етнолог ретко престојува на терен надвор од неговата земја, особено не во средини и култури далечни за нас. Во ова сме повеќе или помалку слични на регионалните етнологии – и нашата, и теренската авантура на нашите колеги од, на пример, Србија, Хрватска или Бугарија, на прв поглед не може да се спореди со онаа на западните патници на Соломонските или Кајманските Острови, во Мали или на Тибет. Сепак, и нашите теренски истражувања носат со себе доза возбуда или барем упатуваат на исчекор од секојдневието, излез од дневната рутина и средба со нешто ново, па оттаму повеќе или помалку необично (Pleše 2006: 119). Една од главните причини е недостигот на ресурси (пари за патување и за подолг теренски престој во странство), но и нашата професионална ориентација да се занимаваме пред сè со сопствената култура во сите нејзини локални облици. Тоа во принцип не е лошо, но нè осиромашува за вредни искуства, кои можеме да ги доживееме само како целосни аутсајдери во некоја култура. Факт е дека, дури и во нашата средина, често сме „другите“ во однос на нашите информатори – по образование, понекогаш по возраст, брачен статус, пол, па дури и по јазикот што го зборуваме, доколку се работи за тешко разбирлив дијалект, сленг или јазик што можеби не го зборуваме (албански, влашки, ромски итн.). Сепак, географската близина до домот и фактот дека се наоѓаме во горе-долу познати социјални околности нè прават доволно комотни и самоуверени, какви можеби не би биле во некои други ситуации. Од друга страна, Македонија била и сè уште е „Мека“ на странски истражувачи, чии погледи често нè изненадуваат, лутат, но и нè збогатуваат со сознанија до кои самите можеби не би дошле, со оглед на нашиот статус на инсајдери, свесно или несвесно оптоварени со претходни сознанија и искуства внатре во културата на која ѝ припаѓаме.

Класиците на антропологијата, иако како што видовме понекогаш не ја сакаат, сепак ја третираат теренската работа, која подразбира физичко дислоцирање, како незаменлив метод за собирање податоци за проучуваните култури. Во историскиот миг во кој се промовирале овие заложби тоа било сосема оправдано – систематското

собирање етнографски материјали било во зародиш, а индустријализацијата се заканувала да уништи голем дел од традиционалните практики, кои, доколку не биле регистрирани во тој момент и на самото место, ќе исчезнеле засекогаш од колективната меморија. Но во современоста потребата за далечни патувања и занимавање со „класичен“ терен е сè помала. Релативизирањето на границата помеѓу „виртуелните“ и „стварните“ терени сепак не подразбира релативизирање на стварноста и релевантноста на истражуваните проблеми – иако навидум одвоени од географските територии, со компјутерска ИП-адреса наместо улица и број, со лажни или вистински идентитети, жителите на кибернетичкиот простор не можат да се одвојат од својот ментален и физички „остаток“ од стварниот свет (Pleše 2006: 122). Како такви, тие, нивните мисли, чувства и секојдневни проблеми, се исто онолку значајни и „автентични“ истражувачки теми за етнологијата колку и мислите, чувствата и секојдневните проблеми на еден жител на Мариово или Тресонче.

Со оглед на сето погоре кажано, во овој миг за македонската етнoлошка наука, особено ако таа има амбиција да се нарекува и антропологија, е потребно да се „врзе магарето“ – да се почне, од една страна, со посистематско зајакнување на теориските основи на нашите проучувања, кои можат да нè одведат во нови, сосема неочекувани насоки на читање на постојниот („наш“ или „туѓ“) теренски материјал, а од друга страна, со освојување на нови истражувачки територии, неklasични „терени“, каде што секојдневно се одвиваат процеси значајни за нашата дисциплина. Ставањето на располагање на постојните теренски материјали (во форма лесна за пребарување и користење), критичкиот однос кон теренскиот метод, неговата деконструкција без намера за деструкција, како и подлабокото занимавање со теориските алатки што ни стојат на располагање за анализа на теренските материјали, би требало да биде сериозен предизвик за македонската етнологија.

Користена литература:

Јакимовска Илина, Телото: етнoлошко-антрополошка студија, Слово, Скопје 2009.

Тисен Илка, Чекајќи ја Македонија: идентитет во свет кој се менува, Табахон, Скопје 2010.

Levy-Strauss Claude, Tristes Tropiques, Penguin Books, 1992.

L. K. Hsu Francis, The Cultural Problem of a Cultural Anthropologist, American Anthropologist, New Series, vol. 81, n. 3, 1979, стр. 517–532.

Lozica Ivan, Tekstom o terenu, Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja (zbornik), Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2006, стр. 237–261.

Malinowski, Bronislav, A Diary in the Strict Sense of the Term, New York: harcourt, Brace & World, 1967.

Pleše Iva, Dali sam bila na terenu?, Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja (zbornik), Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2006, стр. 97–117.